Turkish Research Journal of Academic Social Science, 8(2): 177-183, 2025
DOI: 10.59372/turajas.1804290

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

An In-Depth Analysis of the Lover, Beloved, and Rival Types: Their Qualities and Literary Functions

Abdulsamet Ceran[1,a,*]

[1] *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İzmir, Turkey*

**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 16/10/2025
Accepted : 07/12/2025

Keywords:
Turkish Islamic Literature
Type
Lover
Beloved
Rival

ABSTRACT

Turkish Islamic literature, throughout its historical development, has assimilated the cultural and religious values of Islamic civilization, transmitting types ingrained in the collective memory of society to future generations through literary symbols. Among these types, the trio of lover, beloved, and rival stand out as fundamental figures that weave the fabric of the love theme. In the literature, these types are generally examined individually, limited to period-specific or poet-centered studies. This situation points to a lack of studies that comprehensively reveal the relationships between these types, their social representations, and their literary functions. The aim of this research is to examine the formation processes, physical and psychological qualities, gender perception, and literary functions of the lover, beloved, and rival types. The article aims to contribute to the understanding of these three types as literary and cultural elements. As a method, the concept of 'type' is first examined in light of sociological and literary definitions, and the influences of historical background, culture, mythology, and Sufism are investigated. In determining the types, the cultural structure, social values, and literary traditions of the period were taken into consideration. The research findings show that the lover type is defined within the framework of the Sufi understanding of love by its characteristics of self-sacrifice, patience, suffering, and not shying away from social criticism; the beloved type is symbolized by beauty, coquetry, and variability; and the rival type is defined by its role as an obstacle between the lover and the beloved.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(2): 177-186, 2025

Âşık, Mâşuk ve Rakîb Tiplerinin Derinlemesine İncelenmesi: Nitelikleri ve Edebî İşlevleri

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 16/10/2025
Kabul : 07/12/2025

Anahtar Kelimeler:
Türk İslâm Edebiyatı
Tip
Âşık
Mâşuk
Rakîb

ÖZ

Türk İslâm edebiyatı tarihsel süreç içerisinde İslâm medeniyetinin kültürel ve dinî değerlerini özümseyerek gelişmiş, toplumun hafızasında yer etmiş tipleri edebî semboller aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarmıştır. Bu tipler arasında âşık, mâşuk ve rakîb üçlüsü aşk temasının örgüsünü kuran temel figürler olarak öne çıkmaktadır. Literatürde bu tipler genellikle tekil biçimde ele alınarak dönemsel veya şair merkezli incelemelerle sınırlı kalmıştır. Bu durum tiplerin birbirleriyle ilişkisini, toplumsal temsillerini ve edebî işlevini bütüncül olarak ortaya koyan çalışmaların eksikliğine işaret etmektedir. Bu araştırmanın amacı âşık, mâşuk ve rakîb tiplerinin oluşum süreçlerini, fiziksel ve ruhsal niteliklerini, cinsiyet algısı ve edebî işlevlerini incelemektir. Makale bu üç tipin edebî ve kültürel unsurlar olarak anlamlandırılmasına katkı sunmayı hedeflemiştir. Yöntem olarak öncelikle 'tip' kavramı sosyolojik ve edebî tanımlar ışığında ele alınarak tarihsel arka plan, kültür, mitoloji ve tasavvufun etkileri incelenmiştir. Tiplerin belirlenmesinde dönemin kültürel yapısı, toplumsal değerleri ve edebî gelenekleri dikkate alınmıştır. Araştırma bulguları âşık tipinin tasavvufî aşk anlayışı çerçevesinde fedakârlık, sabır, çile çekme ve toplumsal eleştiriden kaçınmama özellikleriyle tanımlandığını; mâşuk tipinin güzellik, naz ve değişkenlikle sembolize edildiğini; rakîb tipinin ise âşık ile mâşuk arasındaki engelleyici rolüyle tanımlandığını göstermektedir.

[a] *abdulsamet.ceran123@gmail.com* *https://orcid.org/0009-0001-1071-8871*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Türk İslâm edebiyatı, edebî ifade alanı olmasının yanı sıra toplumun duygu dünyasını, inanç sistemini ve insan ilişkilerine bakışını yansıtan zengin bir kültürel mirastır. Bu edebiyatın yapı taşları arasında yer alan karakter tipleri, dönemin hem bireysel hem toplumsal yaşamını anlamada güçlü birer anahtar niteliğindedir. Şairlerin kaleminde şekillenen bu figürler estetik birer unsur olmalarının yanında, sosyal değerlerin, ahlakî ölçütlerin ve kültürel formların da somut temsilcileri olmuşlardır.

Türk İslâm edebiyatında aşk; bireysel, toplumsal ve tasavvufî bir arayışın da merkezinde yer alır. Bu bağlamda ortaya çıkan tipler; insanın kendini, karşısındakini ve varoluşunu anlamlandırma sürecinin edebî bir yansımasıdır. Her bir tip tarihsel arka planıyla birlikte düşünüldüğünde, metin içi bir kurgu öğesi olmanın ötesine geçerek kültürel belleğin devamına katkı sunar.

Bu çalışmada ele alınan figürler, klasik metinlerdeki dünyayı anlamak ve bu dünyanın sosyal, kültürel ve manevî boyutlarını görünür kılmak açısından önem taşır. Onların edebî işlevleri dönemin estetik tercihlerini ve insan ilişkilerindeki güç dengelerini, çatışmaları ve hedefleri de yansıtır. Bu çok katmanlı tip formunun hem geçmiş hem de günümüz açısından anlamını koruduğu görülmektedir. Bu çerçevede konunun sağlam bir zeminde ele alınabilmesi için öncelikle 'tip' kavramının anlamı, kapsamı ve edebî bağlamdaki kullanım biçimlerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Tip Kavramı

Tip Hakkında Tanımlamalar

Tip, insanların zihninde belirli özelliklerin canlandığı ve toplum içinde yer alan kişi veya kişileri ifade eder. İnsanlık, dünya tarihine geldiğinden bu yana çok farklı tipler oluşturmuştur. Günlük yaşamda ruhsal ve bedensel özellikleri bakımından farklı kategorilerde değerlendirilebilecek çeşitli tiplerle karşılaşmak mümkündür. Sosyolojik açıdan bakıldığında ise tip; toplum tarafından kabul gören duygu, düşünce, belirli davranış biçimlerinin yansıması olarak görülür ve bu olgulara bağlı maddî unsurları da içerir. (Ülken, 1969: 290). 'Tip' kavramı aynı gruba ait varlık ya da nesnelerin ortak niteliklerini en belirgin şekilde üzerinde taşıyan örnek birey veya örnek durum için de kullanılmaktadır. Kökeni Fransızca 'type' sözcüğüne dayanan bu terim Türkçeye geçtikten sonra özellikle edebiyat incelemelerinde farklı boyutlarda ve çeşitli anlamlarda değerlendirilmiştir.

Tipi "Bireysel özelliklerinden yani çeşitli huyları, davranışları, duygu ve düşünüş biçimleri, içsel gelişim ve değişimlerinden pek fazla söz edilmeyip daha çok dıştan görünüşüyle ele alınan, nesnel şekilde gösterilen, benzerlerinin temsilciliğini yapabilmek için genel niteliklerle donatılmış, öncelikle toplumsal gerçekliğin bir kesitini yansıtan" kişi olarak tanımlayan Murat Belge, toplum hayatında tipin yer aldığını ve şahsi özelliklerinden ziyade topluma mal olmuş yönünü vurgular. Ona göre tipin toplumsal gerçekliği yansıtması gerekir ve toplum nezdinde belirli bir konumu vardır (Belge, 1994: 20).

Mehmet Kaplan ise bu konuda edebî eserlerin merkezinde bir kahraman olduğunu ve yaşanan olayların bu kahramanların etrafında cereyan ettiğini belirtir. Yapısı itibarıyla sabit olan bu kişileri tip yoluyla farklı eserlerde de aynı karakterde görmekteyiz. Kişilik her ne kadar farklı olsa da tipler ortaktır (Kaplan, 2011: 5).

Metin Akkuş bu konuda "Tip, karakterlere göre daha yüzeysel ve dondurulmuş bir insan görünüşüdür. Eserde ilk göründüğü silüetiyle sonuna kadar aynı kalır. Bunun aksine karakter daha devingen bir insandır" düşüncesiyle tipin sabit formlu yapısı olduğunu düşünür. Tiplerin oluşmasında toplumsal şartlar oldukça etkilidir (Akkuş, 2005: 87).

Aynur Koçak, tip kavramını ele alırken halk anlatılarının merkezinde insan unsurunun bulunduğunu vurgular. Ona göre tip, toplumun belli bir değerini somutlaştıran ve bu değeri insan suretinde görünür kılan bir unsur olup anlatmaya dayalı edebî türlerin temel taşlarından biridir. Tipler, değişmeyen nitelikleriyle sürekli tekrar eden karakterlerdir ve toplumun ortak duygu ve düşüncelerini yansıtırlar. Halkın ortak üretiminden doğan bu tiplerin kaynağında ise yaşanılan sosyal gerçeklikler vardır (Koçak, 2006). Bu bakış açısı, tiplerin hem ortaya çıktıkları dönemin şartlarını taşıdığını hem de sonraki dönemlerde aynı özellikleri koruyarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Tipin Tespiti ve Özellikleri

Tipleri tespit edebilmek için sosyolojik, tarihsel ve kültürel bağlamlarına bakmak gerekir. Edebî metinlerin ortak özelliklerinden ve diğer bağlamlardan tipi genel çerçevesi ile tanımlamak mümkündür. Zaman içinde anlama kavuşan ve herkesin zihninde aynı betimlemeyi oluşturan ortak özelliklere sahip kişiler tip olarak adlandırılır. Tipler toplum içinde geçmişte var olmuş ve bugün de var olmaya devam eden canlılardır. Tipin;

"Özellikleri bakımından toplumsal uzlaşı süreci yaşamış olması,

Ortak kültür kodlarını taşıyor olması,

Karakter özellikleri açısından sabit ya da benzer olması,

Toplum belleğinde yer edinmiş olması,

Bünyesinde yaşanmışlıklar sürecini barındırması,

Tarihsel ve kültürel serüvenden çıkmış olması,

Belli bir karakter ve rol kalıbını üzerine almış olması gerekmektedir" (Çelik, 2019: 14).

Bu özellikler tipin oluşabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi açısından önemlidir. İnsanların zihinlerinde ortak bir betimlemeye sahip olmayan ve zaman içinde devam etmeyen anlamlar tip hâline gelemez. Bu bağlamda "Ases" kelimesi örnek teşkil edebilir. Asesler, Fatih Sultan Mehmet döneminde oluşturulan "asesbaşılık" teşkilatının bir parçası olarak görev yapan bekçi veya güvenlik görevlisi anlamına gelen bir meslek grubuydu. Görev tanımları ve yetki sınırları belirlenmiş, kendilerine özgü kıyafetleri bulunan bu kişiler bir meslek grubuna mensup olmalarına rağmen toplumsal hafızada kalıcı bir yer edinememiştir. Dolayısıyla toplumun ortak düşünce ve değerlerini yansıtan bir tipe dönüşememişlerdir (Çelik, 2019: 14). Bu durum bir zamanlar insanların aklında belirli bir varlığı betimleyen ifadenin sonraki dönemlerde kullanılmaması ve bu nedenle tipleşmenin oluşmaması açısından önemli bir örnektir.

Benzer şekilde, "Levent" kelimesi de tipin oluşumunda değerlendirilebilir ancak bu bağlamda tip olma niteliğini taşımamaktadır. Levent, kendine has bir versiyonu ve toplumun kendisine yüklediği anlam bakımından ortak bir tasavvur oluştursa da Türk edebiyatında genellikle denizci anlamıyla birlikte yakışıklı, hizmetkâr, ahlaksız, kabadayı, çapulcu veya ayyaş gibi çok çeşitli ve birbirinden farklı anlamlarla kullanılmaktadır (Koncu, 2010: 422). Bu çeşitlilik Levent'in tek ve kalıcı bir betimlemeye sahip olmasını engeller, dolayısıyla toplumun ortak düşünce ve değerlerini yansıtan bir tipe dönüşemez. Tipi belirlemeye çalışırken tarih, kültür, mitoloji, edebî ve tarihî metinlerin ışığında detaylı inceleme yapmak bu tür karmaşıklıkları ayırt etmek açısından önemlidir.

Türk İslâm Edebiyatında Tipler

Edebî eserleri ortaya çıkaran insan, eserlerin özüne kendi dünyasını, duygularını ve deneyimlerini yansıtarak yine kendisini temel unsur olarak ele alır. Kahramanları kişiler olan bir yapıt, oluştuğu ortamın ve oluşmasına zemin hazırlayan geçmişin etkileri ile ortaya çıkar. Tipleri anlayabilmek için öncelikle insanı incelemek gerekir.

Edebî çalışmalarda yazar, kahramanları oluştururken toplumun özelliklerini dikkate alır ve bu özellikleri okuyucunun zihninde aynı görüntünün canlanacağı şekilde eserine aktarır. Bu durum şiirde de yine aynı şekilde karşımıza çıkar. Gazeller âşık, mâşuk ve rakîb üçlemesi etrafında oluşturulur. Âşık tipini şair, abdal, kalenderî ya da rind gibi âşık türündeki tiplerle görmekteyiz. Tasavvuf anlayışının etkisiyle biçimlenen bu tipler, klasik Türk şiirinde önemli bir konuma sahiptir. Benzer nitelikler taşıyan bu figürler sevgili, zâhid ve rakîb gibi zıt güçleri temsil eden tiplerle birlikte bütünlük meydana getirir. İlk bakışta birbirinden farklı veya karşıtmış izlenimi uyandırsalar da gerçekte hem kendi aralarında bir denge kurarlar hem de şairin düşünce ve olay kurgusunu inşa etmesinde vazgeçilmez bir rol üstlenirler (Çelik, 2019: 10–11).

Şairlerin tiplere biçtiği anlam dünyası hitap ettiği toplumdaki bireyler tarafından da aynı kabul edilmelidir. Bu durum aynı zamanda şairler ve toplum arasındaki ilişkinin ölçüsünü de belirler. Bazı şairler de şiirlerinde maharetlerini dile getirirken aynı zamanda topluma fikir ve düşüncelerini aktarmayı hedefler. Atilla Şentürk, divanlarda şairlerin işlediği insan tiplerini üç ana grupta sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmada âşık-meddâh (çoğunlukla şairin kendisi), mâşuk (yani sevgili) ve memdûh (hükümdar, vezir gibi övgüye değer kişiler) olmak üzere üç temel insan tipine yer verir (Şentürk, 1995: 11).

Bu tipler farklı şekilde kategorize edilmişlerdir. Sedat Karaköse, insan tiplerini üç ayrı grupta değerlendirir: ilkel ve sade yapılı insan, gelişmiş yahut ideal kabul edilen insan ve son olarak da olgun, kâmil ya da entelektüel insan şeklinde sınıflandırır. Edebiyatımızda en temel ve ilkel insan tipi 'ben' odaklı kişidir. Zâhid ve rakîb gibi olumsuz nitelikteki tipler bu gruba girer. Psikanalizde 'ilkel insan' olarak tanımlanan bu kişiler iç dünyalarına dönmez, kendi gerçekleriyle yüzleşmez, kendilerini kusursuz görerek ilgilerini yalnızca çevrelerindeki insanlara yöneltirler.

İkinci aşama olan gelişmiş ya da ideal insan tipi ise 'sen' merkezli bakışa sahiptir. Bu tip ilkel insana kıyasla daha gelişmiş bir anlayış sergiler ve gelişiminin kaynağında sevgi bulunur. Sevgili karşısındaki âşık figürü bu gruba örnek gösterilebilir.

En üst düzeydeki olgun (kâmil) insan tipi ise 'o' merkezli bir bakış açısına sahiptir.

Tüm bu tiplerin başlangıcı 'ben' eksenli basit insandır. Kişi, gelişim sürecinde benliğini geri planda bırakıp aşk aracılığıyla 'sen' odaklı bir anlayış kazanır. Aşkı rehber edinen olgun kişi ise daima kendisinden uzakta, yüce bir hedefe yönelir. Bu insan tiplerinin felsefî değeri ise kavrayabildikleri mesafe ve ulaşmayı arzuladıkları amaç ile ölçülür (Karaköse, 2005: 123). Âşığın nihaî hedefi mâşuğa ulaşmaktır. Ancak bu yolda benlikten sıyrılması gerekir.

Aşk

Aşk bir kişiye, mesleğe veya bir yol uğruna kendini adamak, bağlılık göstermek ve onsuz yaşamayı imkânsız görmek anlamına gelir (Cürcani, 1997: 162). Bu yönüyle aşk, Türk-İslâm edebiyatında konu itibariyle merkezî bir öneme sahiptir ve bu alanda eser ortaya koyanların ondan söz etmemesi neredeyse imkânsızdır. Aşk, insan ilişkilerinin hem en karmaşık hem de en büyüleyici yönünü oluşturur. Bireyin güçlü ve kırılgan yanlarını, felsefî sorgularını, ahlakî duyarlılıklarını ve manevî derinliklerini aynı bağlamda bir araya getirir (Doğan, 2009: 301).

Farklı kültürlerde ortak unsur olan aşk önce beşerî olup mecazî aşka, daha sonrasında metafizik alanda etkinliğini gösterip hakikî aşka dönüşür. Mecazî aşkta genel olarak maddî unsurlar, hakikî aşkta ise manevî unsurlar ele alınır. Bu konuda mecazî veya hakikî aşktan bahsederken maddî ve manevî unsurlar karışıklık göstererek hangi aşktan bahsedildiği konusunda kapalılık ortaya çıkabilmektedir (Kazan, 2010: 337). *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde beşerî aşktan ilahî aşka giden yol, âşık ve sevgili tiplerini görmek mümkündür.

Aşk duygusu yaşanınca âşıkta çeşitli fizyolojik ve psikolojik haller görülür. Bu haller onu mensur ve manzum biçimde yazılar yazmaya sevk edebilir. Şair sevgilisine kavuşmayı gerçekleştiremediği için hayale tutunur, acı çeker ve bunun neticesinde de şiirler benliğinden süzülür. Schopenhauer çekilen acının kişinin arınmasını sağladığını ve bu acının hayatın gerçek amacına ulaşmada bir araç olduğunu söylemesi âşığın arınmak isteyen kişi olduğunu ortaya çıkartır (Schopenhauer, 2011: 57).

Âşık

Âşık tutkun, düşkün ve haddinden fazla seven kişi anlamlarına gelir (Uludağ, 2002: 48). Toplumlarda aşk duygusu hissiyat bakımından büyük ölçüde aynıdır. Örneğin Orta Çağ Avrupa'sındaki âşık anlayışı, Türk edebiyatındaki anlayışla pek çok açıdan benzerlik taşır. Saray çevresinde görülen aşk anlayışında âşık, etkili bir karakter olarak öne çıkar. Sevgiliyle kurduğu ilişki hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kültürel yansımalar oluşturur. Benzer biçimde Arap şiirindeki âşık tipleri, Fransız ve Avrupa edebiyatında da çoğu yönden ortak özellikler taşır. Türk edebiyatı ise Arap ve Fars edebiyatından etkilenmiş, âşık tipinin oluşumunda ve aşkın ifade biçimlerinde bu edebiyatların etkisi açıkça görülmüştür (Barkan, 2002: 243).

Bu yoğun duygusal bağlılık ve yaşanan aşkın sancıları âşığın ruhsal ve bedensel olarak da acı çekmesine yol açar. Âşığın çektiği sıkıntılardan dolayı bedeninde çeşitli yaralar

açması Şaman ve Budist geleneklerinde de gözlemlenen bir uygulamadır: Budist rahiplerin de bedensel acı yoluyla manevî deneyim elde ettiği bilinmektedir. (Harmancı, 2006: 79).

Âşık, mâşuk uğruna kendini feda eder ve kendinden geçer. Bu durum tasavvufî ortama ayak basmasını sağlar. Çünkü benlikten vazgeçmek için -tasavvufta olduğu gibi- teslimiyet şarttır ve teslimiyet için de aşk gereklidir. Seven ile sevilen arasında ayrılık bulunmadığından âşık hal olarak kendi benliğini geride bırakıp nefsinden sıyrılmalıdır. Ayrıca âşık kendi ölümü için herhangi bir karşılık talep etmez ve kimlik olarak da tanınmaz, adeta isimsiz kalır (Kayabaşı, 2010: 1127).

Türk İslâm Edebiyatında Âşık Tipi

Türk-İslâm edebiyatında aşk çoğunlukla tek taraflı bir deneyim olarak ele alınır. Âşık bu duygunun getirdiği sıkıntıları ve engelleri bizzat yaşar, duygu yoğunluğunu ise çoğunlukla şiir yoluyla ifade eder. Sevgili ise genellikle mesafeli bir tavır sergiler, ilgi gösterse de çoğu zaman naz yapar veya âşığın tutkusuna kayıtsız kalır. Bu dengesizlik âşığın içsel dünyasında özel ve derin bir ruh hâli oluşturur. Âşık, sevgilinin sevgisi ve yakınlığı kadar; zaman zaman sergilediği uzaklık, eleştiri ve sert tutumları da duygusal bir tatmin kaynağı olarak algılar. Önemli olan sevgilinin varlığı ve ilişkinin canlı tutulmasına dair işaretlerin her türlü tezahürüdür. Böylece aşk sabır, özlem ve duygusal derinlik gerektiren bir süreç hâline gelir (Kalpaklı, 1999: 455).

Türk İslâm edebiyatında acı çeken, ızdırap duyan âşık tipinin yanında âşığı takmayan naz yapan ya da umursamayan âşık tipleri de vardır. Âşığın amacı aşkını dile getirmektir:

"Benden Fuzûlî isteme eş'âr-i medh ü zem
Ben 'âşıkım hemîşe sözüm 'âşıkanedir."
(Fuzûlî, Dîvân, Gazel 99/8)

Âşık hem ruhsal hem de fiziksel açıdan güçlü değildir:

"Girihler buldı cânum riştesi tesbîh târı tek
Maña göre n'itdi âhir ârzû-yı zülf-i pür-tâbuñ."
(Fuzûlî, Dîvân, Gazel 158/2)

Âşık bazen keskin kararlar alır. Aşkın getirdiği tutku nedeniyle âşığın direniş ve karşı çıkış hali Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı eserinde açıkça ortaya çıkar. Mecnûn'un evini terk edip çölde, yalnız başına ve hayvanlarla yaşamayı seçmesi bireysel mutluluğunu engelleyen toplumun baskılarına karşı duyduğu içsel isyanı yansıtır. Leylâ da odasına kapanarak mum ve pervane ile dertleşir (Kaplan, 2011: 137).

Âşığın ruhsal yapısında zaman içinde farklılıklar görülmüştür: 18. yüzyıla kadar sevgili genellikle küsen, darılan, âşıkla ilgilenmeyen ve onu görmezden gelen, aynı zamanda sitem edip acı veren kişi olarak tasvir edilirdi. Âşık ise her koşula katlanan; sevgilinin kırgınlıklarına, nazlarına, zorluklarına ve sitemlerine rağmen sevgiyle sabreden, yalvarışları karşılık bulmasa da sevgiliden vazgeçmeyen bağlılık içerisindeydi. Aşkını açıkça dile getirmekten çekinir, sevgilisinin ayaklarına kapanmak bir yana yüzünü bile görmekte zorlanırdı. Ancak bu anlayış 18. yüzyıldan sonra değişmiş olup âşıklar artık sevgililerine karşı sitemlerini dile getirmeye, başka aşklardan söz etmeye ve sevgiliyle birlikte gezip vakit geçirdiklerini anlatmaya başlamışlardır (İpekten, 1989: 164).

Âşık sıklıkla ölümden bahseder, sevgilisi için canını vermeyi göze alır. Âşık için sevgilisinden ayrı kalmak ölümden daha kötü bir durumdur. Yaşadığı sıkıntılar sebebiyle hayatla ölüm arasında gidip gelir. Âşığın bu tür sıkıntılara düşmesinin sebeplerinden biri de rakîbdir. Rakîb âşığın sevgilisine ulaşmasında engel olan tip kabul edilir. Sevgilisiyle rakîbin birlikte olduğunu düşünen âşık kriz geçirir. Sevgilisinin rakîbe ilgi duymaması için rakîbden son derece nefret eder. Ancak sevgilisinin cefasını rakîbin cefasına tercih eder, çünkü sevgilinin cefası âşık için nimettir.

"Cânâne cefâ kılsa n'ota câna safâdur
Agyâr elemin çekdügümüz ya ne belâdur."
(Bâkî, Dîvân, Gazel 106/1)

Âşık çeşitli sıkıntılar yaşamasına rağmen derdinden şikâyet etmez, aksine derdinin artması için yardım diler. Derdine merhem olacak şeylerden de uzak durmaya çalışır. Âşığın sevgilisini kıskanma duygusu hastalık derecesinde olabilir. Sürekli kaybetme duygusu içerisine giren âşık beraberinde kıskanmayı takıntı haline getirir. Delilik, âşıklık belirtilerindendir. Özellikle bahar aylarında bu belirtiler daha da artar. Âşığı akıldan yoksun kabul etmek gerekir. Onlar akıl yerine aşkı temel almış olduğundan dolayı akıllarını kaybetmeleri kendileri için önemli değildir. Çünkü delilik halleri aşklarının kanıtıdır. Âşığın mutlu olduğu, kendini iyi hissettiği dönemler de vardır. Özellikle sevgiliye kavuşma zamanlarını hatırladığında, sevgilinin yüzünü gördüğünde ve sevgilinin civarındaki yabancı kişilerin ondan uzaklaştığında âşık da sıkıntılardan uzakta olur.

Âşığın Cinsiyeti

Âşığın cinsiyeti konusu sevgili tipinde görülen belirsizlikten farklıdır. Şairlerin kendilerini âşık figürüyle özdeşleştirmeleri nedeniyle kadın şairler hariç tutulduğunda, âşıkların genellikle erkek olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (Tezcan, 2012: 105). Âşık zaman zaman kadın da olabilmektedir.

Âşığın bedenine uyguladığı ıztıraplar, gezginlik ve çıplaklık gibi tipik erkek özellikleri dikkate alındığında cinsel kimliğini belirlemek daha somut bir hâl alır. Yine de âşığın erkek ya da kadın olması, aşkın ruhsal ve psikolojik yönünü değiştirmez; kadın şairlerin aşkı anlatışı, erkek şairlerin yaklaşımıyla büyük ölçüde örtüşür (Akün, 2013: 128).

Türk İslâm Edebiyatında Mâşuk Tipi

Türk-İslâm edebiyatında âşık tipinin yanında mâşuk da başlıca karakterlerden biridir. Onu 'mâşuk' kılan en temel unsur aşk ve sevgidir. Mâşuk tipi dört kavram üzerinden açıklanmaktadır. Bunların ilki 'el-hubb' terimidir. 'Hubb' sevginin özü ve saf hâlidir. Bu sevgi kalbe nüfuz eden, dış etkenlerle bozulmayan, değişken hâdiselerin etkisine açık olmayan bir yapıya sahiptir. İkinci kavram 'el-vedd'dir. Bu terim, Allah'ın 'el-Vedûd' ismiyle ilişkili olup sevginin sürekliliğini ve kalıcılığını temsil eder. 'Vedd', 'hubb', 'ışk' veya 'heva' gibi diğer sevgi biçimlerinden farklı olarak süreklilik ve sebat özelliği taşır. Bu mertebeye ulaşan kişi sevgi hâlini her durumda muhafaza eder, dışsal değişim ve zorluklar onun duygusal istikrarını etkilemez.

Üçüncü aşama 'el-ışk' olarak adlandırılır. 'Işk', sevginin aşırılığa ulaşmış hâlidir. Sevginin kalbi bütünüyle kuşatması, sevenin benliğini sevgiliye adaması anlamına gelir. Bu noktada âşık hem zihinsel hem de duygusal olarak sevgilinin varlığında erir, kendi benliğiyle arasındaki sınırlar ortadan kalkar. Dördüncü aşamada sevgi sürecinin ilk basamağı sayılan 'el-heva' yer alır. 'Heva', kalpte doğan ilk eğilim, sevgiye yönelik ilk yöneliştir. Bu hâl, iradenin sevgiliye yönelmesiyle ortaya çıkar. Hevanın oluşumu bazen bir bakışla, bazen bir sözle ya da küçük bir ihsanla gerçekleşebilir. Bu mertebe, sevgi yolculuğunun başlangıcı olup diğer sevgi türlerinin temeli olarak kabul edilir (İbn Arabî, 2005: 71–72).

Klasik Türk şiirinde mâşuk, genellikle kusursuz güzelliği temsil eden, ulaşılması mümkün olmayan ideal bir sevgili olarak tasvir edilir. Bu sevgili kimi zaman dünyevî bir varlık, kimi zaman da Allah, peygamber, dinî şahsiyet ya da devlet büyüğü şeklinde sembolleştirilir. Zamanla bu yüce ideal, somut ve bedensel boyutlar kazanarak beşerî bir aşka dönüşür. Böylece şairin aradığı cennet bazen cismanî bir arzunun mekânı hâline gelir. Fakat daha sonraki şiirlerinde bu yöneliş metafizik bir anlam kazanır, aşkın yönü yaratana çevrilir. Bu durum klasik şiirde sıkça karşılaşılan mecazdan hakikate geçiş anlayışıyla benzer bir yapı sergiler (Yakut, 2023: 538).

Bazı edebî eserlerde yahut bu eserlerin belirli kısımlarında sevgili farklı yönleriyle işlenmiş, özellikle de bedenine dair unsurlar bir arada tasvir edilmiştir. Şerâfettin Râmî'nin *Enisü'l-'Uşşâk*'ı, Kutbiddin Ahmed'in *Hevesnâme*'si, Mu'îdî'nin *Miftâhu't-Teşbîh*'i, bunlardan bazılarıdır (Şahin, 2011: 1852).

Mâşuk tipine hoş bakmayan kimseler de vardır. Sûfîler semâ toplantılarında şarapla sevgilinin yüzü, saçı ve gözü gibi güzellikleri anlatan şiirlerle tanıştılar. Bu duruma Hücvirî'nin yazdığı *Keşfu'l-Mahcûb* adlı eserde değinildiğini görüyoruz. Hücvirî bu tür ifadelere eserinde ilk kez yer veren isim olarak dikkat çekmiş ve bu yönüyle önemli bir başlangıç yapmıştır. Yazara göre şiirler iki kategoriye ayrılır; iyi ve kötü. Sevgiliye dair betimlemelerin yer aldığı şiirleri ise uygun bulmaz ve eleştirir (Üstüner, 2007: 32). Bu durum sevgili tipinin sadece beşerî dünyada olacağını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır.

Mâşuk tipinin oluşumunda kökleri Arap ve Fars kültürüne dayanan İslâmiyet'in belirleyici bir etkisi vardır. İslamlaşma sürecinde şarap ve meyhâne gibi unsurlar üzerine geliştirilen şiirler ve sembolik anlamlar olduğu gibi sevgilinin saç, göz ya da kirpik özellikleri de şiirde ilâhî anlamlarla ilişkilendirilmiştir. Bu yorumlar sayesinde insana dair sevgili imgeleri ile Allah tasavvuru birbirine bağlanmış olup şiir, dünya edebiyatlarında nadiren görülen ölçüde derinlikli ve çok katmanlı bir anlama ulaşmıştır. (Şentürk, 2016: 270). Bu durum kültür ve edebiyatlar arasında etkileşim oluşmasını sağlamış ve Türk-İslâm edebiyatına da yansımıştır.

Mâşuk tipi sadece Türk edebiyatına özgü olmayıp farklı milletlerin edebiyatlarında da görülmüştür. 11 ve 12. yüzyıllarda Fransa'nın Endülüs bölgesi ile Afrika'nın yakın olması Arap şiirinden etkilenmelerine sebebiyet vermiştir. Mâşuk tipine ve aşka farklı coğrafyalarda farklı anlamlar yüklenerek bakılmaktadır.

Sevgiliye atfedilen bazı özelliklere mitolojik metinlerde de rastlamak mümkündür. Nitekim antik çağda aşk tanrısı çoğu zaman elinde yay taşıyan ve oklarını fırlatarak gönülleri etkileyen bir okçu şeklinde tasvir edilmiştir (Okuyucu, 2006: 216). Kültürün olduğu kadar edebiyatın oluşmasında da mitolojik unsurlar önemli bir etkendir.

Mâşuk tipinin oluşmasında Arap ve Fars kültürü ile edebiyatı, mitoloji ve dinin yanı sıra Türk kültürü de etkili olmuştur. Bu durumu daha iyi gözlemlemek için temel eserlere bakmak gerekir. Türkçe- Arapça sözlük olan Divanü Lügati't Türk'te Mâşuk tipine yer verilmiştir.

Mâşuğun Fiziksel Özellikleri

Sevgili, şairin düş dünyasında parlak ve ışık saçan bir varlık olarak canlanır. Berrak göğsü, güneşin sıcaklığını ya da gecenin karanlığını taşıyan saçları, dalgalı bukleleri, parıldayan alnı ve melekleri andıran yüzüyle ve davranışlarıyla da âşığın kalbinde özel bir yer edinirek çeşitli imgelerle betimlenir (Ay, 2009: 121).

Mâşuk, âşık tarafından çok güzel bulunur ve bunu da şiirlerine yansıtır. Bunu yaparken tecrübesini ve yeteneğini konuşturarak benzetme unsurlarını, hayal gücünü ve mazmunları ustaca kullanır. Şiirler mâşuğun boynunu elif ve serviye, belini kıla, saçlarını yılana, ağzını noktaya benzetir. Arap şiirlerinde daha çok bu beşerî özellikler göz önüne çıkarken İran şairleri mâşuk tipini soyut ifadelerle destekler. Türk İslâm edebiyatındaki mâşuk tipi eski Türk kültürü ile benzerlik göstermektedir (Levend, 1984: 491).

Türk şiirinde mâşuk tipi beşerî özelliklere sahip olsa da zamanla beşerüstü bir yapıya geçmiştir. Mâşuk hakkında müstakil eserler de yazılmıştır. Şerafeddin Râmî'ye ait olduğu bilinen *Enisü'l-Uşşâk* adlı eser bunlardan biridir. Tâcîzâde Cafer Çelebi, *Hevesnâme* adlı eserinin bir bölümünde mâşuğun uzuvlarını sözlüksel formda betimlemeye çalışmıştır. Hassân'ın Farsçadan tercüme ettiği *Mihr ü Müşterî*'si ile Kara Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ü de mâşuğun güzelliği üzerine oluşturulan mesnevî türü eserdir. Manastırlı Celâl'in *Hüsn-i Yûsuf* adlı eseri de 29 gazelden oluşan mâşuğun güzellik unsurları üzerine yazılmıştır. Kadı Burhâneddin, sevgilinin dudaklarını mürekkep kabına benzetir ve onların tatlı bir bal ile şeker gibi dolu olduğunu ifade eder (Gürbüz, 2010: 244–245).

Mâşuk tipinin öne çıkarılmasına dair örnekler 14. yüzyıl şairlerinden Kadı Burhâneddin'in şiirlerinde görülebilir. Şair, sevgilinin dudaklarını öylesine övgüyle anlatır ki adeta içi tatlı maddelerle dolu bir hazneye benzetir. Bu tasvir dudakların fiziksel güzelliğiyle birlikte sevgilinin âşıklar üzerindeki çekiciliğini de vurgular. Şairin anlattığı bu cazibe doğadaki benzer karşıtlıklarla da ilişkilendirilir: Nasıl ki karıncalar tatlı maddelere yönelirse, aynı şekilde âşıklar da sevgilinin dudaklarının çekiciliğine kapılır. Bu yaklaşım klasik şiirde sevgilinin güzellik unsurlarının hem mecazî hem de estetik bir ideal olarak sunulmasının tipik örneğini oluşturur:

"N'ola eger karıncalar çohdı lebüñ şerabına
Hokka-i la'lde tolu şehd ü şeker degül midür?"
(Kadı Burhâneddin, Dîvân, Gazel 22/8)

Mâşuğun Karakter Özellikleri ve Cinsiyeti

Türk-İslâm edebiyatındaki şiirler incelendiğinde, mâşuğun fiziksel özelliklerini konu alan dizelerin ruhsal niteliklerini ele alanlara kıyasla daha yoğun olduğu görülür. Bunun sebebi ruhsal özelliklerin daha dar bir çerçeveye sahip olması ve somut biçimde ifade edilmesinin

güçlüğüdür. Buna karşılık sevgilinin saç, yüz veya bakış gibi fiziksel özelliklerinin tasviri şair için daha kolay ve zengin imkânlar sunar (Çelik, 2019: 91).

Mâşuk ruhsal açıdan birtakım özelliklere sahiptir. Sevgili değişken ve kararsızdır hem rakîbe hem âşığa yönelir. Onun ustalığı acı vermek ve sitem etmektir. Sadakatsizdir, sevgisi güvenilir değildir. Rakîble buluşur ama âşıktan bunu gizler. Sevgilinin temel özellikleri arasında âşık için sıkıntı ve ızdırap oluşturması ön plandadır, kalbi taş gibidir ve âşık ne kadar çırpınsa da onu umursamaz. Sebepsiz yere âşığa eziyet eder; nazlı, kaprisli ve çoğu zaman da kaygısızdır. Divan şiirinde bu nitelikler sevgiliyi sevgili yapan ve eleştirilmekten uzak tutulan özellikler olarak kabul edilir (Batislam, 2003: 187–188).

Türk İslâm edebiyatında sevgilinin cinsiyetini ön planda tutmaktan ziyade onu idealize etmek daha önemlidir. Karakterlerin bazılarında cinsiyet ayrımı yapmak çok zordur. Şair veya yazar iletmek istediğini cinsiyet üzerinden aktaracaksa bunu olduğu gibi açıklar. Ancak idealize etmek isterse cinsiyet tam olarak belli olmayabilir. Edebî form, sanatlı anlatım, mecazî söyleyiş ve belagat unsurları cinsiyeti kapalı hale getirir. Mâşuğun cinsiyeti şair, okuyan ve yorumlayan tarafından farklı anlaşılabilir; çünkü her üçünün de şiire bakış açısı birbirinden farklıdır (Çelik, 2019: 97).

Türk İslâm Edebiyatında Rakîb Tipi

Sözlükte bir işte ya da yarışta birbirini geçmeye çalışan ve amaçları aynı olan kimse anlamına gelen rakîb ifadesi gözetici, muntazır bekçi, haris, emin, hafız, pâsbân anlamlarına da gelir. 14. ve 15. yüzyıllara gelinceye dek İran edebiyatında 'Rakîb' kelimesi; gece nöbetçisi, koruyucu, sır saklayan kimse, kadın hizmetkâr, öğretici, kapı görevlisi, gözetleyen ya da eşlik eden kişi gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır (Şentürk, 1995: 336–340).

Her şeyin zıddıyla anlam kazandığı düşüncesi göz önünde bulundurulduğunda, âşık tipinin karşısına onun zıddı olan rakîb tipi yerleştirilebilir. Âşığın olduğu yerde rakîbi görmek mümkündür. Rakîb, âşık için dışarıdan gelen bir engel, sevgili için ise bir dosttur. Ancak âşığın bakış açısından bakıldığında rakîb genellikle kötü, çirkin, zarar verici ve acımasız olarak görülür. Sevgili ile âşığın birlikteliğini engelleyen bu kişi, âşık için büyük bir sıkıntı kaynağıdır. Âşık, kendisi ile sevgili arasında bulunan rakîbden rahatsızdır ve onun sevgiliye kendisinden daha yakın olduğunu düşünür. Bu durum âşığın içinde derin bir üzüntü oluşturur. Sevgili, âşığa rakîb karşısında temkinli olmasını öğütlese de âşık onun davranışlarını istediği gibi yönlendiremez. Zira sevgilinin kalbi başkalarına da açıktır ve çoğu zaman sevgili, rakîblere daha çok görünür. Bu durum âşık ile rakîb arasında sürekli bir çekişme oluşturur. Âşığın gözünde rakîb, sevgiliye kavuşmasını engelleyen ve sıkıntı kaynağı olan bir varlıktır (Batislam, 2003: 196).

Rakîb âşığın aslında düşmanı değil nimetidir. Çünkü âşığın âşık olabilmesini, aşkını ortaya çıkarabilmesini sağlayan rakîbin var olmasıdır. Türk İslâm edebiyatında rakîb tipi olumsuz öğelerle birlikte anılır. Âşığın rekabet ettiği kişi olmasıyla onun nefretini kazanmış biri olarak şiirler de kendine yer bulur. Ona duyulan nefret beddua, küfür ve hakaret sözcüklerine kadar gidebilir (Çelik, 2019: 115). Nesîmî, âşıkla mâşuk arasında bulunan rakîbin amacına ulaşmaması için bedduaya yakın cümleler kullanır:

"Rakîbin olmasın maksudu hâsıl
Elif tek kaddimi dönüdürdü dâl."
(Nesîmî, Dîvân, Gazel 395/5)

Âşık mâşuktan rakîbi kovmasını ister. İftiracı, bozguncu ve yalancı birinin sevgilisinin yanında durmasını istemez:

"Sür kapuñdan rakîb-i gammâzı
Lâyık olmaz behişte bühtâncı."
(Ahmed Paşa, Dîvân, Gazel 300/6)

Ahmet Paşa rakîbin Müslüman olmadığını ve hac vazifesinde say yapmaması gerektiğini söyler:

"Ka'be-i kûyuñ tavâfına ne sa'y eyler rakîb
Mekkeye varmak revâ mıdır Müselmân olmayan"
(Ahmed Paşa, Dîvân, Gazel 227/6)

Sembol olarak belirli bir karakteri temsil etse de günlük yaşamda 'Rakîb' kavramı kişinin yolunu kesen ve karşısına engel koyan herkes için kullanılabilir. Arap edebiyatında rakîb genellikle gözetleyici, İran edebiyatında ise bekçi anlamında kullanılmıştır. Türk edebiyatında 16. yüzyıla kadar rakîb, âşığın yolunu kesen bir bekçi veya gözcü olarak tasvir edilirken sonrasında daha olumsuz bir nitelik kazanmış ve eleştirilen, itham edilen bir figür hâline gelmiştir. Rakîb tipi toplum içinde fitne çıkaran, bozgunculuk yapan ve amaçlarına ulaşmak için her şeyi olağan gören zihniyete sahip kişilerle özdeşleştirilir.

Sonuç

Türk-İslâm edebiyatında âşık, mâşuk ve rakîb tiplerinin incelenmesi, bu figürlerin yalnızca edebî birer motif olmadığını; aksine sosyal ve kültürel hayatın her alanında var olduğunu ortaya koyar. Bu üçlü, bireyin hem iç dünyasındaki arayışları hem de toplumsal ilişkilerindeki çatışmalar ve dönüşümler için birer semboldür.

Her bir tip, dönemin edebiyat anlayışında hikâye örgüsünü şekillendiren bir unsur olmakla birlikte toplumun değerler sistemini yansıtan birer yapı taşıdır. Âşık, aşk yoluyla sabrı, sadakati ve fedakârlığı deneyimleyen bir temsilci; mâşuk çoğu zaman ulaşılmazlığı ve mükemmelliğiyle bireyi aşka yönelten ilahî veya mecazî bir hedef; rakîb ise aşk yolculuğunda karşılaşılan engellerin, sınavların ve rekabetin simgesidir. Bu bağlamda tiplerin birbirleriyle kurduğu ilişki dönemin edebî, ahlakî ve tasavvufî düşünce sistemini bizlere aktarır. Âşık, mâşuk ve rakîb birbirleri aracılığıyla varlıklarını tanımlar; biri eksildiğinde anlam bozulur. Bu durum edebiyatın bireyi toplumsal yaşamın içerisinde var eden bütüncül yaklaşımının da yansımasıdır.

Günümüzde bu figürlerin yeniden ele alınması edebiyat araştırmaları için yeni ufuklar açmaktadır. Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatı sinema, tiyatro ve dijital anlatılarda âşık, mâşuk ve rakîb tiplerinin farklı biçimlerde varlığını sürdürmesi bu figürlerin hafızadaki kalıcılığını gösterir. Klasik metinlerdeki tip çözümlemeleri ile modern metinlerin karşılaştırılması tiplerin değişen anlam dünyasını ortaya çıkaracaktır. Ayrıca bu üçlünün tasavvufî bakış açısıyla değerlendirilmesi bireyin aşk yolculuğunu dünyevî ve manevî olgunlaşmanın bir unsuru olarak yorumlama imkânı sunar. Bu hem akademik hem de sanatsal çalışmalarda yeni yorum kapılarını aralayabilir.

Âşık, mâşuk ve rakîb tipleri geçmişte olduğu gibi bugün de bireyin anlam arayışını, toplumsal çatışmalarını ve ideal olana yönelişini ifade etmek için güçlü araçlardır. Bu tipler üzerine yapılacak disiplinler arası ve dönemler arası çalışmalar, edebî mirasın daha derin anlaşılmasıyla birlikte kültürel kimliğin sürekliliği hakkında da önemli bilgiler sunar.

Kaynaklar

Akkuş, Metin. (2005). "Edebiyatımızda Ahi Tipi ve Esrar Dede Fütüvvetnamesi'nde Ahi Tipinin Özellikleri". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2): 87–96.

Akün, Ömer Faruk. (2013). Dîvân Edebiyatı. İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul.

Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S., Cunbur, M. (1990). Fuzûlî Dîvânı. Akçağ Yayınları, Ankara.

Ay, Ü. (2009). Divan şiirinde güneşin sevgili tipine yansıması hakkında bir değerlendirme. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 2, 117–162.

Ayan, H. (1990). Nesîmi Divânı. Akçağ Yayınları, Ankara.

Barkan, Ömer Lütfi. (2002). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. Türkler Ansiklopedisi, (Ed: Hasan Celal Güzel vd.), Cilt 9, 243–260. Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

Batislam, H. D. (2003). Divan şiirinde âşık, sevgili, rakîb üçlüsü ve ölüm. Folklor Edebiyat, 9(34), 186–199. https://doi.org/10.32579/mecmua.1345867

Belge, M. (1994). Edebiyat Üstüne Yazılar. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Cürcani, S. Ş. (1997). Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Çev. A. Erkan). Bahar Yay., İstanbul.

Çelik, M. F. (2019). Klasik Türk Şiirinde Tipler (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kocaeli.

Doğan, M. N. (2009). Eski Şiirin Bahçesinde. Yelkenli Yayınları, İstanbul.

Ergin, M. (1980). Kadı Burhaneddin Divanı. 1. Baskı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Gürbüz, M. (2010). "Şiir Semasının Yegâne Yıldızı; Güzeller Sultanı", Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(3): 242–257.

Harmancı, M. E. (2006). "A[pt]al'ın Velice Görünümü", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 3(4): 77–90.

İbn Arabî. (2005). İlâhî Aşk, (Çev. Kanık, M.), İnsan Yayınları, İstanbul.

İpekten, H. (1989). Enderunlu Vasıf. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kalpaklı, M. (1999). Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kaplan, M. (2011). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar – Tip Tahlilleri. 1. Baskı. Dergâh Yayınları, İstanbul.

Karaköse, S. (2005). "Eski Türk Edebiyatında Felsefî Açıdan İnsan Tipleri", İlmî Araştırmalar, 20(1): 121–138.

Kayabaşı, B. (2010). "Sarban Ahmed Divanı'nda Melâmîlik", Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(1): 1123–1146. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1313 (Erişim tarihi: 10/07/2025)

Kazan, Ş. (2010). "Şeyhülislam Yahyâ Divanında 'Aşk'ın Anlam Çerçevesi", Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(3): 336–367.

Koçak, A. (2006). "Halk Anlatılarında Deli Tipi Üzerine Bazı Tespitler", Mitten Meddâha: Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri, ed. Öcal, O. ve Saltık Özkan, T., 1: 280–289.

Koncu, H. (2010). "Bir Kelimenin İzinde: Klasik Türk Şiirinde Levend Üzerine Bazı Düşünceler", Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(3): 421–446. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1538 (Erişim tarihi: 20/07/2025)

Küçük, S. (1994). Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Levend, A. S. (1984). Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar. 4. Basım. Enderun Yayınları, İstanbul.

Okuyucu, C. (2006). Divan Edebiyatı Estetiği. 1. Baskı. LM Yayınları, İstanbul.

Schopenhauer, A. (2011). Din Üzerine, (Çev. Aydoğan, A.), Say Yayınları, İstanbul.

Şahin, K. Ş. (2011). "Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi", Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6(3): 1851–1867.

Şentürk, A. A. (1995). Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair. 1. Baskı. Enderun Kitabevi, İstanbul.

Şentürk, A. A. (1995). "Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler", Osmanlı Araştırmaları, 15(15): 1–92.

Tarlan, A. N. (1992). Ahmed Paşa Divanı. Akçağ Yayınları, Ankara.

Tezcan, N. (2012). "Divan Edebiyatında Aşk, Kadın Kahramanlar ve Kıyafet Değiştirme Motifi", Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 4(2-1): 104–117.

Uludağ, S. (2002). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Ülken, H. Z. (1969). Sosyoloji Sözlüğü. 1. Baskı. MEB Talim ve Terbiyesi Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Üstüner, K. (2007). Divan Şiirinde Tasavvuf (14.-15. Yüzyıllar) (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yakut, E. (2023). "Âşık Mâşuk Rakîb Bağlamında İsmet Özel Şiirinde Aşk", TUDED, 63(2): 519–548. https://doi.org/10.26650/TUDED2023-1247982 (Erişim tarihi: 01/08/2025)